Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

TEMURIYLAR DAVLATIDA DAVLAT BOSHQARUVI

Sattorov Xurshid Abduvali o'gli
Farg'ona Davlat universiteti Tayanch doktoranti
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20097874

Annotatsiya: Ushbu maqolada Temuriylar davlatidagi davlat boshqaruvi tizimining shakllanishi, rivojlanishi va asosiy tamoyillari tahlil qilinadi. Tadqiqotda markaziy boshqaruv organlari, devon tizimi, hududiy boshqaruv, harbiy tuzilma, sud-huquq tizimi hamda iqtisodiy boshqaruv masalalari keng yoritilgan. Shuningdek, Amir Temur tomonidan amalga oshirilgan markazlashgan boshqaruv siyosati va uning davlat barqarorligidagi o'rni ochib berilgan. Maqolada "Temur tuzuklari"ning siyosiy-huquqiy manba sifatidagi ahamiyati ham alohida tahlil etilgan. Temuriylar davlati boshqaruv tizimida harbiy intizom, adolat tamoyili, amaldorlar faoliyatini nazorat qilish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash asosiy ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lgani ko'rsatib o'tiladi. Bundan tashqari, diniy va dunyoviy boshqaruv uyg'unligi, ilm-fan va savdo rivojiga qaratilgan siyosatning davlat taraqqiyotiga ta'siri yoritilgan. Tadqiqot natijalari Temuriylar davridagi boshqaruv tizimi o'z davri uchun mukammal va markazlashgan siyosiy model bo'lganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Temuriylar davlati, davlat boshqaruvi, Amir Temur, Temur tuzuklari, markazlashgan hokimiyat, devon tizimi, harbiy boshqaruv, sud-huquq tizimi, iqtisodiy siyosat, viloyat boshqaruvi, adolat tamoyili, Temuriylar davri.

Temuriylar davlati Markaziy Osiyo tarixida markazlashgan boshqaruv tizimini shakllantirgan eng yirik siyosiy tuzilmalardan biri hisoblanadi. XIV asrning ikkinchi yarmida Amir Temur tomonidan asos solingan bu davlat qisqa vaqt ichida katta hududlarni egallab, murakkab siyosiy va ma'muriy tizim yaratishga muvaffaq bo'ldi. Temuriylar boshqaruv tizimining asosiy maqsadi davlat barqarorligini saqlash, ichki tartibni mustahkamlash, harbiy qudratni oshirish va iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashdan iborat edi. Ushbu davlatda boshqaruv diniy, harbiy va dunyoviy tamoyillar uyg'unligida tashkil etilgan bo'lib, markazlashgan hokimiyat asosiy o'rin egallagan. Temuriylar davlatida boshqaruv tizimi tasodifiy shakllanmagan. U turkiy davlatchilik an'analari, mo'g'ul boshqaruv tajribasi va islomiy siyosiy qarashlar asosida rivojlangan. Ayniqsa, "Temur tuzuklari" davlatni boshqarishning asosiy siyosiy-huquqiy manbalaridan biri sifatida muhim ahamiyat kasb etgan. Bu asarda davlatni boshqarish, qo'shin tuzilishi, amaldorlar vazifalari, soliqlar va adolat masalalari haqida batafsil qoidalar berilgan.

Markaziy boshqaruv tizimi

Temuriylar davlatida oliy hokimiyat amir qo'lida jamlangan edi. Davlat boshlig'i barcha siyosiy, harbiy va iqtisodiy qarorlarni qabul qilish vakolatiga ega bo'lgan. Amir davlatning mutlaq hukmdori hisoblangan bo'lsa-da, u yirik amirlar, vazirlar va diniy arboblar bilan maslahatlashib ish yuritgan. Davlat boshqaruvida kengash tizimi muhim rol o'ynagan. Katta davlat masalalari "Devon" va "Kengash"larda muhokama qilingan. Bu yig'ilishlarda harbiy yurishlar, soliq siyosati, viloyatlarni boshqarish va diplomatik aloqalar ko'rib chiqilgan.

Devon tizimi

Temuriylar davlatida devon markaziy boshqaruv organi hisoblangan. Devonning asosiy vazifasi moliya, soliqlar, davlat xarajatlari va ma'muriy ishlarni nazorat qilish edi. Devon boshlig'i ko'pincha tajribali va bilimli amaldorlardan tayinlangan.

Devon tarkibida bir necha muhim lavozimlar mavjud bo'lgan:

Vazir — davlatning asosiy ma'muriy boshqaruvchisi.

Mushrif — moliyaviy nazorat ishlarini olib borgan.

Mustavfiy — soliqlar va davlat daromadlarini hisoblagan.
Kotiblar — farmonlar va rasmiy hujjatlarni yozgan.
Bu tizim markaziy hokimiyatni mustahkamlash va hududlarni nazorat qilish imkonini bergan.
Hududiy boshqaruv
Temuriylar davlati katta hududni egallagani sababli viloyat va tumanlarga bo‘lib boshqarilgan. Har bir hududga hukmdor tomonidan ishonchli amir yoki shahzoda tayinlangan. Ular markazga bo‘ysungan holda mahalliy boshqaruvni amalga oshirgan.
Viloyat hokimlarining asosiy vazifalari:

- soliqlarni yig‘ish;
- xavfsizlikni ta’minlash;
- qo‘shin tayyorlash;
- savdo yo‘llarini himoya qilish;
- markaz farmonlarini bajarish.

Mahalliy hokimlarning haddan tashqari kuchayib ketmasligi uchun Amir Temur ularni muntazam nazorat qilgan. Ayrim hollarda viloyat hokimlari almashtirib turilgan. Temuriylar davlatida shahar boshqaruvi ham yaxshi rivojlangan edi. Shaharlarda hokim, qozilar va raislar faoliyat olib borgan. Bozorlar, hunarmandchilik markazlari va savdo karvonlari ustidan qat’iy nazorat o‘rnatilgan.
Harbiy boshqaruv tizimi
Temuriylar davlatining asosiy kuchi harbiy tizimga tayangan. Amir Temur kuchli va intizomli qo‘shin tashkil etishga katta e’tibor bergan. Qo‘shin o‘nlik tizim asosida tuzilgan bo‘lib, quyidagi tartib amal qilgan:

- o‘nlik;
- yuzlik;
- minglik;
- tuman.

Har bir bo‘linmaga tajribali sarkarda tayinlangan. Harbiy intizom juda qat’iy bo‘lgan. Buyruqqa bo‘ysunmaslik og‘ir jazolangan.

Temuriylar qo‘shini tarkibida:

- otliq askarlar;
- piyoda qo‘shin;
- muhandislar;
- razvedkachilar;
- qo‘riqlash qismlari mavjud edi.

Harbiy boshqaruv davlat siyosati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Chunki davlat hududlarini saqlash va kengaytirish qo‘shin qudratiga tayangan.
Sud va huquq tizimi
Temuriylar davlatida qonun ustuvorligiga alohida ahamiyat berilgan. Sud ishlari asosan shariat qonunlari va mahalliy odatlar asosida olib borilgan. Qozilar sud ishlarini yuritgan va ular diniy bilimga ega bo‘lishi talab qilingan.
Davlatda quyidagi sud organlari faoliyat yuritgan:

- shariat qozilari;
- harbiy sudlar;
- mahalliy nizolarni ko‘ruvchi amaldorlar.

Amir Temur adolat tamoyiliga katta e’tibor bergan. U davlat mustahkamligi adolat bilan bog‘liq ekanini ta’kidlagan. “Kuch — adolatda” degan tamoyil aynan shu davr boshqaruvining asosiy

g‘oyalaridan biri bo‘lgan. Jinoyatlar uchun jazo qat’iy belgilangan. O‘g‘rilik, xiyonat va davlatga qarshi jinoyatlar qattiq jazolangan. Shu orqali ichki tartib va xavfsizlik saqlangan.

Soliq va iqtisodiy boshqaruv

Temuriylar davlatida iqtisodiy tizim ham markazlashgan boshqaruv asosida rivojlangan. Asosiy daromad manbai soliqlar bo‘lgan. Soliqlar yer egalari, hunarmandlar va savdogarlardan yig‘ilgan.

- Asosiy soliq turlari:
- xiroj — yer solig‘i;
- zakot;
- boj va savdo soliqlari;
- chorva soliqlari.

Soliqlarni yig‘ishda tartib va hisob-kitobga katta e’tibor berilgan. Davlat xazinasi maxsus nazorat ostida saqlangan. Savdo rivojiga ham alohida ahamiyat qaratilgan. Buyuk Ipak yo‘li orqali o‘tadigan savdo yo‘llari himoya qilingan. Karvonsaroylar, ko‘priklar va bozorlarga e’tibor berilgan. Bu esa davlat iqtisodiyotining mustahkamlanishiga xizmat qilgan.

Diniy boshqaruv va mafkuraviy siyosat

Temuriylar davlatida islom dini muhim siyosiy omil bo‘lgan. Diniy arboblar davlat boshqaruvida ma’lum ta’sirga ega edi. Shayxlar, ulamolar va qozilar jamiyatda katta obro‘ga ega bo‘lgan. Masjid, madrasa va vaqf tizimi davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlangan. Diniy muassasalar nafaqat diniy, balki ilmiy markaz vazifasini ham bajargan. Temuriy hukmdorlar ilm-fan va madaniyat rivojiga katta e’tibor bergan. Ayniqsa, Mirzo Ulug‘bek davrida ilmiy boshqaruv va ma’rifat taraqqiy etgan. Samarqand yirik ilm-fan markaziga aylangan.

Temur tuzuklarining boshqaruvdagi o‘rni

Temuriylar davlat boshqaruvining eng muhim manbalaridan biri “Temur tuzuklari” hisoblanadi. Bu asarda davlatni boshqarishning siyosiy va axloqiy asoslari bayon etilgan. Asarda quyidagi masalalar keng yoritilgan:

- amaldorlarni tanlash;
- qo‘shin boshqaruvi;
- adolat va tartib;
- xalq bilan munosabat;
- soliqlar;
- davlat xavfsizligi.

“Temur tuzuklari” markazlashgan boshqaruvni mustahkamlashda muhim siyosiy dastur vazifasini bajargan.

- Temuriylar boshqaruv tizimining xususiyatlari
- Temuriylar davlat boshqaruvi quyidagi jihatlari bilan ajralib turgan:
- kuchli markazlashgan hokimiyat;
- qat’iy harbiy intizom;
- amaldorlar ustidan nazorat;
- iqtisodiy va savdo rivojiga e’tibor;
- adolat tamoyiliga asoslangan boshqaruv;
- diniy va dunyoviy boshqaruv uyg‘unligi.

Biroq ayrim kamchiliklar ham mavjud bo‘lgan. Davlat ko‘proq shaxsiy hokimiyatga tayangani sababli kuchli hukmdorlar davrida barqarorlik saqlangan, zaif hukmdorlar davrida esa ichki nizolar kuchaygan. Shahzodalar o‘rtasidagi taxt uchun kurashlar davlatning parchalanishiga olib kelgan.

Xulosa

Temuriylar davlati o‘z davrining eng rivojlangan boshqaruv tizimlaridan birini yaratgan. Bu davlatda markazlashgan hokimiyat, harbiy intizom, adolat va iqtisodiy boshqaruv uyg‘un holda shakllantirilgan. Amir Temur tomonidan yaratilgan boshqaruv modeli keyingi davrlardagi ko‘plab davlatlar siyosatiga ta’sir ko‘rsatgan. Temuriylar davridagi boshqaruv tajribasi bugungi kunda ham tarixiy va siyosiy jihatdan muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, davlatni markazlashgan holda boshqarish, adolatni ta’minlash va ilm-fanni qo‘llab-quvvatlash kabi tamoyillar zamonaviy davlatchilik uchun ham dolzarb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Temur tuzuklari. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1996.
2. Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. Toshkent: Sharq nashriyoti, 2002.
3. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. Toshkent: O‘zbekiston, 1996.
4. Bo‘riboy Ahmedov. Amir Temur. Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1995.
5. Azamat Ziyo. O‘zbek davlatchiligi tarixi. Toshkent: Sharq, 2000.
6. B.Ahmedov. Temur tuzuklari va tarix. Toshkent: Fan, 1998.
7. Muhammadjonov A.. Temur va Temuriylar saltanati. Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1994.
8. Turg‘un Fayziyev. Temuriy malikalar. Toshkent: Yozuvchi, 1994.
9. Ibrohim Mo‘minov. Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixida tutgan o‘rni va roli. Toshkent: Fan, 1968.
10. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. O‘zbekiston tarixi. Toshkent: Fan, 2010.